

Poglavju o obtoku Dioklecijanovih zlatnikov na dražbah v Evropi in Ameriki v letih 1741–1990 (str. 237–279) sledi za zgodovinarja posebej zanimiva tematsko urejena bibliografija (temelne zgodovinske študije, numizmatika, različne (predvsem zgodovinske) študije, Dioklecijanove reforme, edikt o cenah, vojska, uprava, preganjanje kristjanov, študije o cesarskih upodobitvah in o cesarskih gradnjah). Bibliografija je zelo bogata (čez 900 naslovov). Mestoma bi jo mogli ponekod dopolniti, zlasti na področju regionalno zasnovanih raziskav, ki se nanašajo na preganjanje kristjanov v različnih delih cesarstva in na Dioklecijanovo vlogo pri tem.

Splošen vtis o delu je zelo dober. Posebej velja pohvaliti odličen tisk in tehnično dovršenost knjige. Avtorju je s skrbnim zbirateljskim delom uspelo predstaviti ogromno gradiva za Dioklecijanov čas in in posebej za tega cesarja (zlasti s področja epigrafskih, papiroloških in numizmatičnih virov). S tem je postavil solidno podlago za poglobljeno analizo in za sintetično predstavitev zgodovine tega obdobja, ki bi po dobrih široko zasnovanih študijah (kot temeljne naj omenimo naslednje: W. Seston, *Diocletien et la tétrarchie* I, 1946; T. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 1982; S. Williams, *Diocletian and the Roman Recovery*, 1985; F. Kolb, *Diocletian und die erste Tetrarchie*, 1987) zaslužila veliko sintezo.

Rajko Bratož

Renate Pillinger, *Der Apostel Andreas. Ein Heiliger von Ost und West im Bild der frühen Kirche*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994. 40 strani in 37 slikovnih prilog. (Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte ; 612 Band.)

Namen študije je prikaz in analiza upodobitev apostola Andreja iz dobe pred ikonoklazmom, pri čemer se ohranjene upodobitve nanašajo predvsem na čas od poznega 4. do konca 6. stoletja. Avtorica v prvem delu študije (str. 7–24) v kronološkem zaporedju predstavi okroglo štiri desetine ohranjenih upodobitev apostola. Te se nahajajo na različnih predmetih in v raznih tehnikah. Naj navedem najbolj značilne primere: freska v katakombi (Karmuz v Egiptu, 4.–6. stol.) ali v samostanski kapeli (Apolonijev samostan v Bawitu v Egiptu, 6./7. stol.), srebrni relikviarij (Jábolkovo v Bolgariji, 4. stol.), bronasti vrč (vzhodnega izvora, sedaj v Vatikanu, med 370 in 440), slonokoščeni diptih (sreda 5. stol., sedaj v Londonu). Največje je število ohranjenih upodobitev na stenskih (zlasti apsidalnih) mozaikih, v iluminiranih rokopisih in na ampolah. Poznanih je kar štirinajst mozaičnih upodobitev, od tega deset v različnih ravenskih cerkvah (od tega kar pet v cerkvi S. Apollinare Nuovo), po ena iz Rima (neohranjena), iz Poreča (Evfrazijeva bazilika), iz kraja Lythrakomi na Cipru, v Marijini cerkvi Katarininega samostana na Sinaju. Od iluminiranih rokopisov sta pomembna dva iz 6. stol., izhajajoča iz sirskega prostora (kodeks Rabbula; ena upodobitev) oz. sirske-palestinskega prostora (kodeks iz Rossana, ki prinaša kar 5 upodobitev). Upodobitev apostola Andreja se nahaja na kakem ducatu ampul (avtorica je predstavila le izbor), v posamičnih primerih tudi na srebrni kultni posodi (iz Sirije ali iz Konstantinopla), na kamnitnem pečatu (iz Soluna) ali na kamnitnem steburu (Benetke).

V drugem delu študije (str. 25–37) avtorica posreduje sintezo na podlagi predloženega seznama upodobitev. Z vrsto mest iz zgodnjekrščanske književnosti pojasnjuje obliko in pomen upodobitve apostola Andreja. Le ta se pojavlja v zboru apostolov ponavadi na drugem mestu za svojim bratom Petrom (ponekod tudi za Pavlom). Vrsta mest iz literature pojasnjuje način njegove upodobitve. Apostol Andrej je upodobljen, predvsem na spomenikih od konca 5. stol. dalje, kot bradat moški zrelih let z bujnimi štrlečimi lasmi (ti so v antiki veljali za simbol vitalnosti in moške energije) in s prodornim pogledom. Kot misijonar, ki je prinašalec luči oz. svetlobe, je večkrat upodobljen z rahlim plamenom ali rdečo svetlobo v laseh kot simbolom sv. Duha. Njegovo mesto v zboru apostolov je visoko, saj se pojavlja ponavadi na drugem mestu za svojim bratom Petrom levo od Kristusa (včasih tudi za Pavlom na drugem mestu desno od Kristusa). Andrejeva upodobitev se ujema z oznakami, ki mu jih dajejo krščanski pisci; ti izvajajo njegove glavne lastnosti od njegovega imena (»decorus« in »virilis«).

Avtorica ob ikonografskih upodobitvah predstavi tudi svetniško češčenje apostola Andreja, povezano z usodo njegovih relikvij. Leta 357 je Konstancij II. relikvije apostola Andreja (skupaj z relikvijami apostola Luka), dal pripeljati v Konstantinopol, kjer je postal Andrej glavni zavetnik mesta in na podlagi kasneje napisane legende tudi ustanovitelj krščanske skupnosti v mestu. Na Zahodu se po mnenju avtorice (str. 31) začne češčenja apostola Andreja šele proti koncu 5. stol., ko je papež Sirici (468–483) posvetil v Rimu prvo Andrejvo cerkev. Na tej podlagi naj bi se češčenje uveljavilo v Rimu, nato tudi v Raveni, od koder je poznanih v celoti največ (kar 10) upodobitev, ki so tudi ikonografsko najbolj zanimive.

Predloženo datiranje začetkov češčenja apostola Andreja se nam zdi prepozno. Apostolove relikvije so že okrog leta 390, očitno iz Konstantinopla, v skupini drugih apostolskih relikvij (Luka, Janez) prispele v Oglej in v Konkordijo, kjer so jih shranili v tamkaj nanovo zgrajenih bazilikah. O tem poročata zlasti dva vira: *Martyrologium Hieronymianum* (Sept. 3, AA SS Nov. II/2, 486: »In Aquileia dedicatio basilice et ingressio reliquiarum sanctorum Andree apostoli, Lucae, Iohannis et Euphemiae«) in oglejski škof Kromacij v pridigi o posvetitvi cerkve v Konkordiji (Sermo 26,4; Corpus Christ. Ser. Lat. 9 A 1974, 121). Prav tako so relikvije apostola Andreja okvirno v tisti dobi prispele v Milano (Mart. Hier. Mai 9 in Nov.

27; v nav. izd. 241 n. 10 in 624 n. 19); gl. o tem kratko R. Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, Ljubljana 1986, 72 ss.) in Brescijo (Gaudentius, Tractatus 17; gl. Y.M. Duval, Aquilée et la Palestine entre 370 et 420, Antichità Altoadriatiche 12, 1977, 263–322, zlasti 306 ss., ki v študiji omenja poročila Pavlina iz Nole o obstoju Andrejevih relikvij po letu 403 v Noli in Fundiju v Kampaniji ter poročilo Viktricija o njihovem prinosu v Rotomagum v Galiji).

Izhajajoč iz rezultatov pomembne ikonološke študije naj v sklepnem delu predstavitve publikacije spregovorimo o dosti razširjenem češčenju apostola Andreja na istrskem področju v 6. stol., ki ga dokazuje vrsta literarnih virov (gl. G. Cuscito, Venanzio Fortunato e le chiese Istriane. Problemi e ipotesi. Atti e Memorie della Società Istriana 26 (78), 1978, 207–225; Isti, Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria, Trieste 1977, 286 ss.). To češčenje moremo povezati bodisi z vplivom Ogleja, bodisi Ravene. Znano je, da je bil češčenju tega apostola zelo predan ravenski nadškof Maksimijan, doma iz Vistra v bližini Rovinja, vendar posvečen za ravenskega škofa v Patrasu v provinci Ahaji, kjer je po legendarnem izročilu apostol pretrpel mučeništvo (gl. Agnellus, Liber pontif. eccl. Ravenn. 69–83, zlasti 72, 76, 82–83; Mon. Germ. hist., Script. r. Lang. et Ital. saec. VI–IX, 1878, 325–333). Prav na območju Pule je za sredo 6. stol. dokumentiran obstoj najmanj ene apostolu Andreju posvečene cerkve (prim. F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902, št. 38 s prvo omembo samostana s cerkvijo apost. Andreja na otoku pred mestom; vir sam je v ohranjeni obliki zelo sporne vrednosti). Na nekoliko kasnejši čas (začetek 7. stol.?) se nanaša tudi izročilo o samostanu sv. Andreja v Betiki, ki je nastal na mestu predhodne cerkve (B. Marušić – J. Šašel, Arheološki vestnik 37, 1986, 307–342), kronološko težje pa je opredeljivo izročilo o samostanski cerkvi sv. Andreja na istoimenskem otoku v bližini Rovinja). Ob pisanih virih se s severnojadranskega prostora poleg poreške (Evfrazijeva bazilika) ni ohranila nobena zanesljiva upodobitev apostola. Le to bi mogli pričakovati na slonokoščnem relikviariju iz Samagerja pri Puli iz 5. stol. (srednji med tremi apostoli desno od prestola, takoj za Petrom, bi lahko bil Andrej, na kar bi kazal način upodobitve brade in las ter drža, ki spominja nekoliko na upodobitev na slonokoščnem diptihu iz Londona; prim. M. Guarducci, La capsella eburnea di Samagher, Atti e Memorie della Società Istriana 26, 1978, 60 sl. 23, ki se ob upodobitvi ne opredeljuje in R. Pillinger, Abb. 5). Tudi na srebrnem relikviariju iz Pule iz 4. ali 5. stol. s podobami Kristusa in apostolov bi se figura za Petrom s palico v obliki črke »tau« z ozirom na zaporedje in z ozirom na frizuro lahko nanašala na apostola Andreja (G. Cuscito, I reliquiari paleocristiani di Pola, Atti e Memorie della Società Istriana 20–21, 1972–1973, 89–126, zlasti 95 (D); 100 (fig. 8); 103; avtor jo, sledeč domnevi H. Swoboda, razlaga kot sv. Mohorja, o katerem sicer nimamo iz antike nobene zanesljive upodobitve).

Študija R. Pillinger je napisana z vso akribijo in opremljena z odličnimi reprodukcijami ikonografskih virov, ki so v več primerih malo poznani in težko dostopni. Študija osvetljuje pomemben detalj iz kulturne in duhovne zgodovine zgodnjekršćanske dobe. Njeni rezultati so pomembni tudi za regionalno zasnovane raziskave.

Rajko Bratož

Renate Pillinger – Andreas Pölz – Hermann Vetters (Hrsg.), **Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter**. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1992. 159 strani teksta, 42 strani črno belih in 3 strani barvnih prilog. (Schriften der Balkan-Kommission. Antiquarische Abteilung ; Nr. 18)

Zbornik prinaša objavo referatov na simpoziju, ki sta ga pripravila avstrijska akademija znanosti (Balkan-Kommission) in bolgarski raziskovalni inštitut v Avstriji oktobra 1990. Na njem je 19 referentov (po šest iz Avstrije in Bolgarije, po trije iz Nemčije in Romunije ter eden iz Kanade) predstavilo različne aspekte historičnih in arheoloških raziskav črnomoškega območja. Naj navedemo po vsebinskih sklopih glavne teme prispevkov, pri čemer bomo nekoliko bolj izčrпно predstavili zgodovinsko tematiko.

Dva zgodovinska prispevka prinašata osvetlitev barbarskih vpadov na rimsko ozemlje čez Črno morje v 3. stoletju. E. Olshausen (str. 9–12) je na podlagi poročil Zosima (1, 31–33) rekonstruiral čezmorske napade Boranov, zlasti osvojitve Trapezunta leta 258. Pri tem je, v nasprotju z dostikrat stereotipnim gledanjem na barbarske napade, opozoril na dobro organizacijo, disciplino in sistematičnost napadalcev. A. Schwarz (47–57) je v luči novejših raziskav predstavil gotske vpade na rimsko ozemlje na področju Črnega morja v 3. stol., ki so bili nevarni skozi štiri desetletja, od 238 do 278. Ti napadi so poznani na podlagi vrste pisanih virov (poglavitna poročevalca sta Zosim in Historia Augusta). Pri njihovi kronološki rekonstrukciji je avtor po pravici upošteval znana dejstva iz rimske vojaške zgodovine 3. stoletja – vojne na Vzhodu, angažiranje rimske vojske proti Palmiri itd. – saj sta pritisk Gotov in drugih ljudstev na rimsko ozemlje in rimsko odzivanje na ta pritisk razumljiva le v zvezi z dogodki drugod, zlasti v vzhodnem delu cesarstva. V zgodnjersrednjeveško dobo (od konca 7. do 10. stol.) sega prispevek o podobnosti in razlikah v pojmovanju vladarske funkcije pri Bolgarih in v Bizancu (H.–D. Döpmann, str. 85–92). Prispevek o verskih razmerah na skitski črnomoški obali in vplivu le-teh na razvoj v zahodni Evropi v pozni antiki in v zgodnjem srednjem veku (P.B.T. Bilaniuk, str. 123–135) slika razvoj od začetkov civilizacije na območju današnje Ukrajine do konca 6. stol. Avtor postavlja začetke vzhodnoslovske vernosti na tem področju v najstarejša zgodovinska obdobja, saj naj bi le-ta na tem območju ne le obstajala, temveč